

Przekleństwa niewinności **(reż. Sofia Coppola)**

materiały edukacyjne przygotowane przez Zespół Edukatorów Filmowych
autorki: Kaja Łuczyńska i Dominika Zielińska

Rekomendowana grupa wiekowa: 16+

Rekomendowany etap edukacji: szkoła ponadpodstawowa

Słowa kluczowe: dojrzewanie, dom, emocje, nastolatki, pierwsze zauroczenia, presja, relacje, rodzina, rówieśnicy, samobójstwo, seksualność, toksyczność, trauma, wychowanie

Rekomendacja Zespołu Edukatorów Filmowych:

Pełnometrażowy debiut Sofii Coppoli to urzekająca pięknem obrazów opowieść o tragicznych losach sióstr Lisbon, wychowywanych w skrajnie surowej, opresyjnej atmosferze. Reżyserka, wychodząc od tego dramatycznego motywu, snuje wnikliwą i czułą opowieść o dorastaniu – czasie inicjacji, buntu oraz pierwszych prób budowania własnej, świadomej tożsamości. Budowanie świata na kontrastach oraz zderzanie pluszowej niewinności z rozdzierającymi serce dramataми nastolatek z jednej strony wprowadza element baśniowości, z drugiej pozwala uniknąć nachalnego dydaktyzmu.

Pełna rekomendacja dostępna na stronie: zef.org.pl

Wstęp. O materiałach edukacyjnych

Debiut Sofii Coppoli na pierwszy rzut oka może wydawać się dość nietypową propozycją edukacyjną, jednak **Przekleństwa niewinności** niewątpliwie mogą być wartościowym punktem wyjścia do wielu ważnych rozmów z młodymi widzami. Historia przedstawiona z perspektywy nastolatów pozwala przyjrzeć się ich emocjom, relacjom i doświadczeniom związanym z dorastaniem, a także poruszyć kwestie samotności, potrzeby akceptacji, pierwszych zauroczeń, presji rówieśniczej czy trudności w komunikacji z dorosłymi. **Przekleństwa niewinności** to starannie zrealizowany, stylowy film, który stwarza także okazję do zapoznania młodych widzów z filmowymi środkami wyrazu oraz elementami składowymi dzieła filmowego. Stanowi cenny przykład adaptacji filmowej i kina o dojrzewaniu (*coming of age*). Jego seans jest doskonałym pretekstem do przyjrzenia się różnym tekstom kultury oraz poszerzenia wiedzy na temat kina, którego bohaterami są dziewczęta i chłopcy u progu dorosłości.

Z bogactwa tematów obecnych w filmie, ekspertki **Zespołu Edukatorów Filmowych** wybrały kilka szczególnie wartych uwagi i uczyniły je podstawą scenariuszy lekcji języka polskiego oraz zajęć z wychowawcą.

W scenariuszu pt. **Na rozstaju dróg, czyli „Przekleństwa niewinności” jako przykład adaptacji filmowej i kina coming of age** dr Dominika Zielińska zachęca do przyjrzenia się filmowi Sofii Coppoli przez pryzmat analizy literackiej i filmoznawczej na poziomie szkoły ponadpodstawowej. Projekt lekcji jest zaproszeniem dla uczniów i nauczycieli do aktywnego porównywania różnych tekstów kultury, analizy środków filmowych, literackich i językowych oraz pogłębienia wiedzy na temat kina o dojrzewaniu. Scenariusz może stanowić dopełnienie zajęć z języka polskiego. Uwzględnia ćwiczenia dla uczniów i karty pracy.

W scenariuszu pt. **Między słowami. O komunikacji i porozumieniu** dr Kaja Łuczyńska zaprasza do refleksji nad zagadnieniem komunikacji – jej wyzwaniem i barierami, a także sposobami prowadzenia rozmowy, które sprzyjają wzajemnemu zrozumieniu oraz pomagają unikać oceniania, ranienia i przemocy. To materiał, z którego może skorzystać każdy wychowawca lub opiekun młodzieży w wieku licealnym w codziennej pracy pedagogicznej. Zawiera liczne propozycje praktycznych ćwiczeń, uzupełnione o wiedzę teoretyczną dotyczącą różnic komunikacyjnych między pokoleniami oraz założeń Porozumienia bez przemocy Marshalla Rosenberga.

Warto wracać do filmowej klasyki – także tej, która dzięki dystrybutorom takim jak **Past Perfect** ponownie trafia do polskich kin. Dobre filmy nie tracą na aktualności: kryją w sobie bogactwo tematów, emocji i pytań, które mogą stać się cennym wsparciem w codziennej pracy pedagogicznej i wychowawczej. Zachęcamy do sięgania po przygotowane scenariusze lekcji, odkrywania na nowo znanych filmów i wykorzystywania ich jako punktu wyjścia do wartościowych rozmów.

*Życzymy wielu inspirujących i pełnych emocji spotkań.
Z filmem i z drugim człowiekiem!*

Scenariusz lekcji języka polskiego dla uczniów szkół ponadpodstawowych

Na rozstaju dróg, czyli „Przekleństwa niewinności” jako przykład adaptacji filmowej i kina coming of age

Propozycja lekcji języka polskiego dla uczniów szkół ponadpodstawowych w wieku 16+ do realizacji po seansie filmu *Przekleństwa niewinności* (reż. Sofia Coppola, USA 1999, 97 min).

Scenariusz lekcji przygotowała dr Dominika Zielińska – doktor nauk o sztuce, absolwentka Filmoznawstwa i Wiedzy o Nowych Mediach na Uniwersytecie Jagiellońskim, wykładowczyni, prelegentka, edukatorka, ekspertka w Zespole Edukatorów Filmowych. W 2019 roku wyróżniona w Ogólnopolskim Konkursie Prelegentów Filmowych. W 2025 roku została laureatką nagrody im. Alicji Helman za najlepszą rozprawę doktorską z zakresu filmoznawstwa.

Po zajęciach uczniowie:

- znają znaczenie słów „adaptacja” i „ekranizacja” oraz potrafią się nimi posługiwać
- znają założenia podgatunku filmowego *coming of age*
- umieją wskazać środki stylistyczne charakterystyczne dla filmu i literatury
- potrafią przeprowadzić analizę porównawczą różnych tekstów kultury
- umieją konstruować wnioski w oparciu o lekturę filmową

Czas trwania: 45 min

Realizowane punkty podstawy programowej:

Cele kształcenia – wymagania ogólne:

- I. Kształcenie literackie i kulturowe (I.1, I.7, I.8)
- II. Kształcenie językowe (II.1, II.3)
- III. Tworzenie wypowiedzi (III.1, III.2, III.3, III.4)
- IV. Samokształcenie (IV. 1, IV.2, IV.6)

Treści nauczania – wymagania szczegółowe:

- I. Kształcenie literackie i kulturowe:
 - Czytanie utworów literackich (1.2, 1.3, 1.4, 1.5, 1.6, 1.9, 1.10, 1.13)
 - Odbiór tekstów kultury (2.2, 2.6)
- II. Kształcenie językowe:
 - 1. Gramatyka języka polskiego (1.2, 1.3, 1.4)
 - 2. Zróżnicowanie języka (2.1, 2.7)
 - 3. Komunikacja językowa i kultura języka (3.4, 3.5, 3.7, 3.9)
- III. Tworzenie wypowiedzi
 - 1. Elementy retoryki (1.1, 1.2)
 - 2. Mówienie i pisanie (1.2, 1.2, 1.3, 1.4, 1.10)
- IV. Samokształcenie (1, 6)

Informacje wstępne

Zajęcia podzielone zostały na dwa bloki tematyczne proponujące analizę filmu *Przekleństwa niewinności*. Pierwsza część jest poświęcona problematyce adaptacji filmowej i metodom przekładu pierwowzoru literackiego na język filmu. Druga dotyczy kwestii podgatunku filmowego, jakim jest kino *coming of age* (kino o dojrzewaniu). Do każdego bloku tematycznego zostało przygotowane zadanie i odpowiedni załącznik.

Potrzebne materiały:

- tablica/flipchart + kreda/pisak
- powielona karta pracy (po jednej dla każdego ucznia)
- czyste kartki na notatki

PRZEBIEG ZAJĘĆ

Przekleństwa niewinności jako przykład adaptacji filmowej (20 min)

Nauczyciel przekazuje uczniom kilka informacji: film Sofii Coppoli jest jej debiutem reżyserskim z 1999 roku. To adaptacja również debiutanckiej powieści amerykańskiego pisarza Jeffreya Eugenidesa z roku 1993. Autor ma na swoim koncie zaledwie kilka powieści i opowiadań. Zastąpił głównie z *Przekleństw niewinności*, które zyskały jeszcze większy rozgłos po filmie Coppoli.

Następnie nauczyciel pokrótce wprowadza uczniów w temat adaptacji filmowej: od samego początku istnienia kina filmowcy poszukiwali inspiracji w literaturze. Zauważyli, że te same historie można opowiadać za pośrednictwem różnego medium. Teksty literackie dzielą się na te łatwiejsze i trudniejsze do przełożenia na język filmu, np. znacznie prościej zaadaptować powieść przygodową czy sensacyjną niż np. utwory liryczne.

Nauczyciel pisze na tablicy lub flipcharcie hasła: **ADAPTOWAĆ** i **ADAPTACJA**. Prosi uczniów o zdefiniowanie kolejno tych pojęć. W przypadku braku poprawnej odpowiedzi wyjaśnia je uczniom.

Adaptować to znaczy tyle, co dostosowywać do nowych możliwości, warunków, przekładać na nowy język.

Adaptacja to „praktyka filmowa polegająca na przystosowaniu tekstu literackiego do specyfiki medium filmowego. Pojęcie adaptacji łączone jest zwykle, a często używane zamiennie z pojęciem „ekranizacji”, które jednak nie musi dotyczyć literatury. Ekranizacji poddać można inne formy sztuki, np. operę i balet (w tym przypadku nie mówimy raczej o adaptacji)”.

Adaptacja to „film, który dopuszcza daleko idące zmiany w stosunku do pierwowzoru literackiego”.

Ekranizacja to „maksymalnie wierne przeniesienie tekstu literackiego na ekran”.

Źródło: Katafiasz Olga, Wojnicka Joanna, *Słownik wiedzy o filmie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.

Nauczyciel podkreśla, że nawet w najwierniejszej ekranizacji dochodzi do wielu zmian ze względu na to, że kino i literatura posługują się innymi środkami wyrazu. Zadaje uczniom pytanie o to, co jest głównym nośnikiem historii i znaczenia w literaturze i w filmie.

W literaturze jest nim **SŁOWO**

W filmie jest nim **OBRAZ**

Nauczyciel kontynuuje wypowiedź: w literaturze mamy różne językowe środki stylistyczne, które służą kreowaniu świata przedstawionego. Są nimi m.in. wszelkiego rodzaju metafory, symbole, alegorie, porównania, oksymorony, hiperbole itp. W filmie to obraz

jest głównym nośnikiem znaczenia. Środkami filmowymi są montaż, kadrowanie, światło, kolorystyka, gra aktorska. Towarzyszą im dodatkowe elementy, które dopełniają opowieść i wpływają na nastrój filmu: muzyka, dźwięk, dialogi. Relacja tych wszystkich składowych filmu sprawia, że świat z pierwowzoru literackiego, nawet najwierniej oddany na ekranie, zawsze zostaje skonstruowany w nowy sposób.

ZADANIE: *Na podstawie kadru filmowego i poniższego fragmentu powieści (zob. Karta pracy - załącznik 1 i 2) porównaj sposoby przedstawienia sióstr Lisbon. Zwróć uwagę na zastosowane środki stylistyczne i środki wyrazu filmowego.*

„Pozostało nam z tego wieczoru zdjęcie (dowód rzeczowy nr 10). Dziewczęta stoją w szeregu ubrane w swoje sukienki, ramię przy ramieniu, jak pierwsze osadniczki w drodze na Zachód. Ich sztywne fryzury (a raczej „szopy”, jak to określiła kosmetyczka Tessie Nepi) charakteryzowały się stoicką arogancją europejskiej mody, niebacznej na dzicz. Również sukienki wyglądały jak wzięte prosto z pogranicza, z wykończonymi koronką karczkami i prawie bez dekolotów. Na tym zdjęciu widać je takimi, jakimi je znaleźliśmy, jakimi wciąż je poznajemy: filuterna Bonnie, cofająca się przed błyskiem flesza, Therese, której mózgowica zamyka podejrziwe szparki oczu, Mary, przywoita i upozowana, oraz Lux, patrząca gdzieś w przestrzeń ponad aparatem. Tego wieczoru padało, dokładnie nad jej głową sufit zaczął przeciekać i ciężka kropla spadła na jej policzek na sekundę przed tym, jak pan Lisbon powiedział: – Uśmiech proszę. Chociaż fotografii daleko do ideału (z lewej strony dociera rozpraszające światło), jednak dobrze oddaje dumę atrakcyjnych latorośli i pełen napięcia obrzęd przekraczania życiowego progu. W twarzach dziewcząt widać żar oczekiwania. Trzymając jedna drugą i wciągając się nawzajem w kadr, wyglądają, jakby przygotowały się na jakieś odkrycie czy zmianę w życiu. Zmianę życia. Tak przynajmniej my to postrzegamy”.

Źródło: Eugenides Jeffrey, *Przekleństwa niewinności*, przeł. Kurylak Witold, Wydawnictwo Sonia Draga, Katowice 2022.

Przykładowe odpowiedzi:

Kadr filmowy: Zdjęcie jest portretem zbiorowym sióstr Lisbon. Zastosowano plan amerykański (widok od kolan w górę), miękkie światło, pastelowe kolory, celowe przeświecienie. Przeświecienie i lekka nieostrość tworzą nostalgiczny, czy wręcz nostalgiczno-senny klimat (nostalgia lat 70.), co odpowiada narracji wspominającej przeszłość (narracja retrospektywna). Jasne, dziewczęce, niemal bliźniacze sukienki

odzwierciedlają konserwatyzm matki i niewinność sióstr, wizualnie ujednolicając bohaterki i czyniąc je pozbawioną indywidualności grupą. Nie wyróżniają się na tle pokoju, który utrzymany jest w podobnej estetyce i kolorystyce co ich stroje. Siostry stoją blisko siebie, obejmują się, co odzwierciedla ich bliskość i głęboką rodzinną więź. Fotografia daje wrażenie spontaniczności, ciepła, pozornej sielankowości i beztroski. Wyjęta z kontekstu nie informuje nas o nadchodzącej tragedii.

Fragment powieści: Zastosowano porównania („Dziewczęta stoją w szeregu ubrane w swoje sukienki, ramię przy ramieniu, jak pierwsze osadniczki w drodze na Zachód”, „sukienki wyglądały jak wzięte prosto z pogranicza”), epitety („stoicka arogancja”, „Mary, przyzwoita i upozowana”, „filuterna Bonnie”, „atrakcyjne latorośle”), metafory („Ich sztywne fryzury (a raczej „szopy”, jak to określiła kosmetyczka Tessie Nepi) charakteryzowały się stoicką arogancją europejskiej mody, niebaczonej na dzicz”, „Therese, której mózgoczaszka zamyka podejrzliwe szparki oczu”. Środki te służą hiperbolizacji, przerysowaniu i podkreśleniu sztuczności wyglądu sióstr.

W tekście podkreślono próbę ujednolicenia dziewcząt przez matkę za pomocą stroju. W kontrze do tego, każda z sióstr zostaje opisana osobnym, wyrazistym epitetem: „filuterna Bonnie”, „podejrzliwe szparki oczu Therese”, „Mary, przyzwoita i upozowana”. Wprowadza to indywidualizację w obrębie grupy. Określenie zdjęcia jako „dowodu rzeczowego” dystansuje narratora, nadając opisowi chłodny, dokumentalny ton, który ściera się z emocjonalnym „żarem oczekiwania” wyczytanym z twarzy dziewcząt. W tekście napisanym z przymrużeniem oka daje się jednak wyczuć nastrój niepewności i zapowiedź nieszczęścia („ciężka kropla” niczym łza na policzku). Narracja retrospektywna tworzy atmosferę napięcia – narratorzy mają świadomość, co stanie się później.

Przekleństwa niewinności jako przykład kina coming of age (20 min)

Nauczyciel pisze na tablicy lub flipcharcie hasło: **KINO COMING OF AGE**. Pyta uczniów, czy wiedzą, czym jest ten podgatunek filmowy. W przypadku braku właściwej odpowiedzi wyjaśnia pojęcie.

Coming of age movie, czyli film o dojrzewaniu/dorastaniu a definicja z portalu allmovie.com przywołana przez Karolinę Kostyrę (tłumaczenie autorki):

„rodzaj filmu, który koncentruje się na nastoletnim bohaterze lub grupie bohaterów i ich niełatwych rytuałach przejścia prowadzących od dojrzewania do dorosłości. Filmy z często epizodyczną strukturą zasadniczo dotyczą społecznej odpowiedzialności, jaka jest wymagana przy dorastaniu oraz utracie dziecięcych marzeń i naiwności. Filmy tego gatunku mogą być lekkie i pogodne lub emocjonalne i melodramatyczne, czasem też tragiczne. Tematyka obraca się wokół starań romantycznych i zawodów miłosnych, dylematów przyjaźni, samotności, identyfikacji seksualnej, przestępczości nieletnich, eksperymentów z używkami i kwestii zatrudnienia”.

Źródło: Kostyra Karolina, *Wiosenna bujność traw. Obrazy przyrody w filmach o dorastaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

ZADANIE: Czy *Przekleństwa niewinności* spełniają kryteria kina coming of age?

Nauczyciel prosi, by uczniowie zwrócili uwagę na karty pracy i znajdujący się tam załącznik nr 3. Prosi, by w ramach burzy mózgów wspólnie na głos odpowiedzieli na pytania zawarte w tabeli, odnoszące się do przywołanych założeń definicyjnych kina *coming of age*. Do odpowiedzi na kolejne pytania uczniowie powinni się zgłaszać podnosząc rękę.

Właściwe odpowiedzi nauczyciel zapisuje na tablicy, a uczniowie na kartach pracy. Następnie na podstawie odpowiedzi wspólnie ustalają, czy film reprezentuje podgatunek kina *coming of age*.

PYTANIA	PRZYKŁADOWE ODPOWIEDZI
Kim są główni bohaterowie/bohaterki filmu? Ile mają lat, skąd się znają?	Głównymi bohaterkami filmu są nastoletnie siostry Lisbon mające od 13 do 17 lat: Cecilia (13 lat) Lux (14 lat) Bonnie (15 lat) Mary (16 lat) Therese (17 lat) Ich towarzyszami są nastoletni chłopcy, którzy – już z perspektywy dorosłych – prowadzą narrację i przypominają tragiczną historię sprzed lat. Zarówno dziewczyny jak i chłopcy są uczniami szkoły średniej (high school), znają się ze szkoły i z sąsiedztwa.
Jak wyglądają relacje między głównymi bohaterami i bohaterkami filmu?	Siostry Lisbon, mimo dzielących je różnic, pozostają ze sobą w bardzo zażyłej relacji. Są wobec siebie wyjątkowo lojalne, solidarne i wspierające. Wyrażają zaciekawienie swoimi kolegami z sąsiedztwa. Chłopcy są zafascynowani siostrami Lisbon, które wyraźnie idealizują. Widzą w nich tajemnicze, wręcz nierealne i transcendentne istoty. Kolekcjonują przedmioty, które do nich należały (zdjęcia, niedopałki papierosów, bransoletki), traktując je jak relikwie. Między chłopcami i dziewczynami dochodzi do relacji romantycznych, pocałunków, a nawet zbliżenia seksualnego między Lux i Tripem. Dziewczyny doświadczają za sprawą chłopców pierwszych zauroczeń i fascynacji.

Z jakimi problemami mierzą się główne bohaterki filmu?	- brak zrozumienia ze strony otoczenia i traktowanie problemów nastolatek z lekceważeniem – jako „dramaty dorastania”, wahania hormonów czy zwykły kaprys - przedwczesne doświadczenie śmierci i żałoby - potrzeba poszukiwania sensu i własnych wartości - brak zrozumienia (ze strony rodziców i rówieśników – chłopców, którzy nie dostrzegają ich problemów) - przytłoczenie presją rodziców - paląca potrzeba wolności i niezależności, która jest cały czas tłumiona - potrzeba samostanowienia i decydowania o sobie - konflikt pokoleń
Jakich momentów przełomowych/pierwszorazowych sytuacji doświadczają bohaterki filmu?	- pierwsze doświadczenie śmierci bliskiej osoby (siostry) - pierwsze rozczarowanie autorytetem (rodzicami) - pierwsze przejawy buntu (wobec rodziców i ich restrykcji) - pierwsze zauroczenia i inicjacja seksualna - pierwsza złamane serca - symboliczne „wejście w dorosłość” poprzez pójście w parach z chłopcami na bal szkolny
Jaki jest nastrój filmu i jak jest tworzony?	W filmie dominuje nastrój nostalgiczny/sentymentalny na co wpływa m.in. narracja z perspektywy lat (wspomnienia chłopców). Dzięki tej narracji otrzymujemy bardzo osobistą opowieść. Na osobisty nastrój filmu wpływają także zapiski z pamiętnika Ceclii. Film jest intensywnie emocjonalny ze względu na tragizm młodych bohaterek, ich trudne doświadczenia i mierzenie się z ograniczeniami narzuconymi im przez rodziców. Tym samym ich potrzeba buntu staje się coraz bardziej wymowna. Choć nie brakuje sielankowych, beztroskich scen z życia siostr, film utrzymany jest głównie w tragicznej tonacji. W opozycji do tematyki (przeżywania śmierci i egzystencjalnych rozczarowań) film został zrealizowany w pastelowych barwach, operuje ciepłym, miękkim światłem – estetyką przeznaczona dla znacznie

bardziej idyllicznej historii. W ten sposób reżyserka stworzyła kontrast i spotęgowała tragiczny wydzźwięk całości.

Podsumowanie zadania:

Nauczyciel podsumowuje burzę mózgów: na podstawie zebranych odpowiedzi można wnioskować, że film *Przekleństwa niewinności* reprezentuje podgatunek kina *coming of age*. Bohaterami filmu są nastolatki, którzy wchodzi w dorosłość wyzbywając się młodzieńczej naiwności i niewinności. Dziewczyny łączą bardzo zażyłe siostrzane relacje. Z chłopakami z sąsiedztwa są nie tylko w relacjach koleżeńskich, ale również romantycznych (zauroczenia, pocałunki, zbliżenia). Na drodze dojrzewania doświadczają „rytuałów przejścia”, czyli momentów przełomowych (przeżycie śmierci bliskiej osoby, rozczarowanie autorytetem rodziców, pierwszy bunt, pierwsze rozczarowania miłosne, pierwsze doświadczenia seksualne.) Stanowią one o symbolicznej (i dosłownej) utracie niewinności przez bohaterki.

Zakończenie (5 min)

Na zakończenie nauczyciel pyta uczniów czy problemy bohaterek filmu są im bliskie, czy zupełnie obce. Czy rozumieją motywacje bohaterek? Wsłuchuje się uważnie w odpowiedzi uczniów. Następnie dziękuje za aktywny udział i kończy lekcję.

Bibliografia

- Eugenides Jeffrey, *Przekleństwa niewinności*, przeł. Kurylak Witold, Wydawnictwo Sonia Draga, Katowice 2022.
- Helman Alicja, Pitrus Andrzej, *Podstawy wiedzy o filmie*, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2008.
- Katafiasz Olga, Wojnicka Joanna, *Słownik wiedzy o filmie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Kostyra Karolina, *Wiosenna bujność traw. Obrazy przyrody w filmach o dorastaniu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019, s. 10.

KARTA PRACY UCZNIA

Załącznik 1

Załącznik 2

„Pozostało nam z tego wieczoru zdjęcie (dowód rzeczowy nr 10). Dziewczęta stoją w szeregu ubrane w swoje sukienki, ramię przy ramieniu, jak pierwsze osadniczki w drodze na Zachód. Ich sztywne fryzury (a raczej „szopy”, jak to określiła kosmetyczka Tessie Nepi) charakteryzowały się stoicką arogancją europejskiej mody, niebacznej na dzicz. Również sukienki wyglądały jak wzięte prosto z pogranicza, z wykończonymi koronką karczkami i prawie bez dekolatów. Na tym zdjęciu widać je takimi, jakimi je znaleźliśmy, jakimi wciąż je poznajemy: filuterna Bonnie, cofająca się przed błyskiem flesza, Therese, której mózgowica zamyka podejrziwe szparki oczu, Mary, przyzwoita i upozowana, oraz Lux, patrząca gdzieś w przestrzeń ponad aparatem. Tego wieczoru padało, dokładnie nad jej głową sufit zaczął przeciekać i ciężka kropla spadła na jej policzek na sekundę przed tym, jak pan Lisbon powiedział: – Uśmiech proszę. Chociaż fotografii daleko do ideału (z lewej strony dociera rozpraszające światło), jednak dobrze oddaje dumę atrakcyjnych latorośli i pełen napięcia obrzęd przekraczania życiowego progu. W twarzach dziewcząt widać żar oczekiwania. Trzymając jedna drugą i wciągając się nawzajem w kadr, wyglądają, jakby przygotowały się na jakieś odkrycie czy zmianę w życiu. Zmianę życia. Tak przynajmniej my to postrzegamy”.

Źródło: Eugenides Jeffrey, *Przekleństwa niewinności*, przeł. Kurylak Witold, Wydawnictwo Sonia Draga, Katowice 2022.

Załącznik 3

PYTANIA	ODPOWIEDZI
Kim są główni bohaterowie/bohaterki filmu? Ile mają lat, skąd się znają?	
Jak wyglądają relacje między głównymi bohaterami i bohaterkami filmu?	
Z jakimi problemami mierzą się główne bohaterki filmu?	
Jakich momentów przełomowych/pierwszorazowych sytuacji doświadczają bohaterki filmu?	
Jaki jest nastrój filmu i jak jest tworzony?	

Scenariusz lekcji wychowawczej dla szkół ponadpodstawowych

Między słowami. O komunikacji i porozumieniu

Propozycja lekcji wychowawczej dla uczniów szkół ponadpodstawowych do realizacji po seansie filmu *Przekleństwa niewinności* (reż. Sofia Coppola).

Scenariusz lekcji przygotowała dr Kaja Łuczyńska – filmoznawczyni i amerykanistka, doktor nauk o sztuce. Nagradzana edukatorka i prelegentka filmowa, ekspertka Zespołu Edukatorów Filmowych. Przez wiele lat związana z krakowskim Kinem Pod Baranami, gdzie koordynowała programy Edukacja Młode Horyzonty oraz Młodzi Ambasadory.

Po zajęciach uczniowie:

- znają podstawowe założenia komunikacji bez przemocy i potrafią je zastosować w praktyce
- wiedzą, jakie bariery komunikacyjne pojawiają się w codziennym życiu oraz w jaki sposób sobie z nimi radzić
- potrafią identyfikować różnice pokoleniowe w komunikacji i budować porozumienie ponad tymi różnicami
- rozwiną swoje umiejętności komunikacji z innymi.

Czas trwania: 90 minut

Realizowane punkty podstawy programowej:

Cele kształcenia ogólnego w szkole ponadpodstawowej:

- doskonalenie umiejętności myślowo-językowych
- integrowanie wiedzy przedmiotowej z różnych dyscyplin
- zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej
- łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobraźniowo-twórczymi
- rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej
- rozwijanie narzędzi myślowych umożliwiających uczniom obcowanie z kulturą i jej rozumienie
- rozwijanie u uczniów szacunku dla wiedzy, wyrabianie pasji poznawania świata i zachęcanie do praktycznego zastosowania zdobytych wiadomości

Cele kształcenia – wymagania ogólne (język polski):

- Kształcenie literackie i kulturowe (I.1, I.7, I.8, I.10, I.11)
- Kształcenie językowe (II.1, II.2, II.3, II.4, II.5)
- Tworzenie wypowiedzi (III.1, III.2, III.3, III.4)
- Samokształcenie (IV.1, IV.5)

Potrzebne materiały:

- zwielokrotnione karty pracy (po jednej dla każdego ucznia)
- tablica (lub flipchart)

- mała kartka (po jednej dla każdego ucznia)
- duża koperta

PRZEBIEG ZAJĘĆ

1. Ćwiczenie rozgrzewkowe: aktywne słuchanie (15 min)

Nauczyciel prosi uczniów, aby dobrali się w pary i ustawili krzesła naprzeciwko siebie. Każda para będzie składać się z MÓWIĄCEGO i SŁUCHAJĄCEGO. Zadaniem MÓWIĄCEGO jest opowiedzieć SŁUCHAJĄCEMU o sytuacji, w której poczuł się niewłaściwie potraktowany (np. niezrozumiany, zlekceważony...).

Opowieść trwa aż do sygnału nauczyciela (np. głośnego klaśnięcia). Wówczas SŁUCHAJĄCY musi podsumować to, co usłyszał w formie parafrazy: *Czy dobrze rozumiem, że...?* MÓWIĄCY weryfikuje, czy został dobrze zrozumiany przez SŁUCHAJĄCEGO.

Następuje zamiana ról i ćwiczenie wykonywane jest ponownie.

Temat rozmowy może zostać dowolnie zmieniony przez nauczyciela w zależności od potrzeb i specyfiki grupy. Przed rozpoczęciem ćwiczenia warto wytłumaczyć uczniom, czym jest parafraza, by mieć pewność, że ćwiczenie zostanie właściwie wykonane.

2. Wnioski z ćwiczenia: czy łatwo jest dobrze słuchać? (5 min)

Nauczyciel prosi, by uczniowie podzielili się swoimi wrażeniami z ćwiczenia. Może wykorzystać do tego poniższe pytania:

- Która rola była trudniejsza: MÓWIĄCY czy SŁUCHAJĄCY?
- Dlaczego tak trudno jest nam słuchać?
- Czy na co dzień jesteśmy dobrymi słuchaczami? Co nam w tym przeszkadza?

Nauczyciel podkreśla, że dobra komunikacja składa się nie tylko z mówienia, lecz też ze słuchania – tworzenia przestrzeni, w której rozmówca jest ważny, w której wysłuchiwany jest w milczeniu i z uwagą.

3. Burza mózgów: bariery komunikacyjne (8 min)

Nauczyciel rozpoczyna od krótkiego wstępu: komunikacja to przekazywanie informacji, wydawanie poleceń, ale też nawiązywanie więzi oraz fundament relacji międzyludzkich. Niestety w sprawnej, otwartej i empatycznej komunikacji często przeszkadzają nam rozmaite **bariery komunikacyjne**.

Nauczyciel prosi, by uczniowie – w formie burzy mózgów – podzielili się swoimi pomysłami barier komunikacyjnych. Wszystkie propozycje zapisuje na tablicy, a następnie zaznacza te dotyczące różnic pokoleniowych/kulturowych, złych interpretacji i nieporozumień. To właśnie nich – w znacznej mierze – będą dotyczyć kolejne aktywności.

Przykładowe zestawienia barier komunikacyjnych:

(do wykorzystania przez nauczyciela w przypadku, gdy grupa będzie niechętnie dzielić się swoimi propozycjami)

Bariery fizyczne

Hałas na ulicy uniemożliwiający rozmowę.

Odległość między rozmówcami utrudniająca komunikację bezpośrednią.

Brak dostępu do internetu w przypadku komunikacji online.

Bariery emocjonalne

Stres związany z publicznym wystąpieniem.

Niechęć do rozmówcy, która utrudnia otwartą wymianę myśli.

Lęk przed odrzuceniem, który może powodować unikanie wyrażania swoich opinii.

Bariery kulturowe

Niezrozumienie gestów i zwyczajów innej kultury.

Różnice w normach społecznych, które mogą prowadzić do nieporozumień.

Brak zrozumienia dla wierzeń i przekonań innej osoby.

Bariery techniczne

Awaria sprzętu uniemożliwiająca komunikację.

Brak dostępu do odpowiednich narzędzi komunikacyjnych.

Problemy z połączeniem internetowym, które przerywają komunikację.

Bariery semantyczne

Niezrozumienie słów użytych przez rozmówcę.

Złe interpretacje, które mogą prowadzić do nieporozumień.

Brak zrozumienia dla języka specjalistycznego, który jest niezrozumiały dla odbiorcy.

Źródło: <https://double-digital.pl/blog/bariery-komunikacyjne-przyklady/>

Bariery semantyczne

zniekształcanie informacji

wielkość, szybkość, objętość informacji

niezrozumiała tematyka

niezrozumiały język (terminologia)

Bariery psychologiczne

negatywne nastawienie

nieśmiałość

brak zainteresowania problemem

zbyt duże zaangażowanie emocjonalne

lekceważenia słuchaczy

brak przygotowania merytorycznego

dogmatyzm myślenia

brak koncentracji

monotonność wypowiedzi

różnice temperamentów

nieumiejętność słuchania

zmęczenie

Bariery fizyczne i środowiskowe

hałas

temperatura

miejsce

pora dnia

awaria sieci telekomunikacyjnych

zbyt duża liczba uczestników

zła aranżacja pomieszczenia

presja czasu

Źródło:

https://mfiles.pl/pl/index.php/Bariery_komunikacyjne

4. Bariery komunikacyjne u bohaterów filmu „Przekleństwa niewinności” (12 min)

Nauczyciel prosi, by uczniowie przypomnieli sobie bohaterów filmu *Przekleństwa niewinności*: siostry Lisbon oraz ich rodziców, a następnie odpowiedzieli na pytanie: *Jak wyglądała komunikacja między nimi? Jakie bariery komunikacyjne zauważyliście?* Uczniowie zapisują swoje propozycje na kartach pracy, a potem dzielą się nimi na forum.

Siostry Lisbon

Państwo Lisbon

5. Różnice pokoleniowe a komunikacja (15 min)

Kiedyś komunikacja oznaczała rozmowę twarzą w twarz, lecz teraz może odbywać się również na odległość. Obecnie bardzo często porozumiewamy się za pośrednictwem narzędzi internetowych i w tego rodzaju komunikacji może dochodzić do rozmaitych błędów i nieporozumień.

Nauczyciel zachęca uczniów do podzielenia się swoimi doświadczeniami:

- Czy przeżyliście kiedyś taką sytuację?
- Na czym polegało nieporozumienie?
- Co było jego przyczyną?

Nieporozumienia mogą wynikać z różnic – np. pokoleniowych. Nauczyciel zaprasza uczniów do ćwiczenia i sięgnięcia do karty pracy, gdzie znajduje się jeden z najbardziej klasycznych emotikonów.

Nauczyciel prosi uczniów, by zapisali swoje skojarzenia z powyższym symbolem. Równocześnie zapisuje swoje skojarzenia. Następnie uczniowie czytają swoje notatki, a nauczyciel swoje.

W zestawieniach skojarzeń z pewnością zdarzą się rozbieżności, wynikające z różnicy wieku. Warto zwrócić na nie uwagę. W omawianiu różnic można posłużyć się obserwacjami z poniższego tekstu.

Różnice w komunikacji między pokoleniami

Jedną z najbardziej wyrazistych cech pokoleniowych stanowią różnice w interpretacji symboli oraz wydźwięku emocjonalnego wiadomości. Respondenci z Pokolenia Z, dorastającego w erze Internetu i mediów społecznościowych, przywiązują szczególną wagę do różnicowania znaczenia w używaniu emotikonów i skrótów, takich jak „xd”, „XD”, „ok” czy „oki”. Przedstawiciele tego pokolenia potrafią dostrzegać nawet subtelne różnice w ich emocjonalnym wydźwięku. Przykładowo, „xd” i „XD” mogą być odbierane jako różne poziomy rozbawienia, przy czym „xd” może również wyrażać ironię lub zażenowanie. „XD” z kolei wskazuje na silny poziom rozbawienia i może być wzmacniane przez dodanie kolejnych komponentów w postaci litery „D”. Pokolenie Y, pomimo tego, że podobnie jak pokolenie Z, korzysta z emotikonów i skrótów tego rodzaju, nie dostrzega jednak tak subtelnych różnic w ich znaczeniu, a same emotikony traktuje głównie jako elementy ułatwiające szybsze wyrażanie emocji. Pokolenie X z kolei nie używa tego typu symboli lub robi to rzadziej i nie przykładą większej wagi do różnic w znaczeniu między skrótami, traktując je raczej jako narzędzia uproszczonej komunikacji, niekoniecznie związane z głębszym emocjonalnym kontekstem. (...) Młodsze pokolenia charakteryzują się używaniem w wiadomościach skrótów, emotikonów oraz preferencją zwięzłych komunikatów, które w zależności od kontekstu mogą zostać źle odebrane przez przedstawicieli starszych pokoleń. Najłatwiej zobrazować to na przykładzie emotikonki w formie uśmiechniętej buźki, która przez Pokolenie Z została odebrana jako chłodna i ironiczna, zaś przez Pokolenia X i Y jako neutralna bądź jako wyraz życzliwości. Jak zauważyli niektórzy respondenci, młodsze pokolenia często nie zwracają uwagi na to, czy ich styl pisanie jest zrozumiały dla starszych rozmówców, co może prowadzić do zakłóceń w procesie komunikacji.

Źródło: Filip Oliwia, Kaźmierczak Nadia, *Różnice w komunikacji między pokoleniami. Jak Pokolenie X, Millenials i Generacja Z postrzegają i stosują różne style komunikacyjne?*, „Edukacja Dziecka”, nr 9, 2025, s. 54-55.

6. Komunikacja tekstowa w internecie oraz jej braki (10 min)

W komunikacji tekstowej brakuje wielu sygnałów, które w rozmowie bezpośredniej pomagają nam właściwie interpretować intencje rozmówcy. Nie słyszymy tonu, tempa ani natężenia głosu, nie widzimy mimiki, gestów czy postawy ciała. W efekcie ta sama wypowiedź może zostać odczytana na wiele sposobów – jako żart, ironia, złośliwość, zdenerwowanie czy całkowicie neutralny komentarz. Odbiorca samodzielnie uzupełnia brakujące konteksty, często kierując się własnymi doświadczeniami, aktualnym nastrojem i wcześniejszymi relacjami z rozmówcą. Może to sprzyjać nieporozumieniom, błędnemu odczytywaniu intencji oraz eskalacji konfliktów.

Nauczyciel zaprasza uczniów do ćwiczenia, którego celem jest uświadomienie, jakich ważnych elementów brakuje w takiej komunikacji. Zapisuje na tablicy zdanie: „Jutro jest niedziela.”, a następnie prosi kilku uczniów, by przeczytali to zdanie z konkretną emocją:

- MIŁOŚĆ
- RADOŚĆ
- SMUTEK
- ZŁOŚĆ
- STRACH

Nauczyciel zwraca uwagę, że emocje te są niesłyszalne w komunikacji tekstowej.

Jeśli czas na to pozwala, nauczyciel może zaprosić uczniów do krótkiej rozmowy na temat wiadomości głosowych („głosówek”), które zyskują coraz większą popularność wśród młodego pokolenia. Możliwe, że temat ten samoczynnie pojawi się wcześniej w trakcie zajęć – warto o nim wówczas porozmawiać.

7. Porozumienie bez przemocy w teorii (10 min)

Nauczyciel zapoznaje uczniów z ideą Porozumienia bez przemocy. Zaznacza, że jest to idea, która przyświecała wszystkim realizowanym na dzisiejszych zajęciach zadaniom.

Porozumienie bez przemocy (PbP, ang. Nonviolent Communication, NVC) to podejście do porozumiewania opracowane przez Marshalla Rosenberga. Jego celem jest stworzenie warunków do rozmowy, w której uczestnicy mogą **lepiej rozumieć zarówno siebie, jak i drugą osobę**, a następnie szukać rozwiązań **uwzględniających potrzeby** wszystkich zaangażowanych stron.

Podstawą PbP jest **empatia, szczerość, otwartość i ciekawość drugiego człowieka**. Zamiast skupiać się na ocenianiu, obwinianiu czy ustalaniu, kto ma rację, zachęca do przyjrzenia się temu, co faktycznie się wydarzyło, jakie emocje wywołała dana sytuacja oraz jakie potrzeby stoją za naszymi reakcjami. Ważne jest przy tym również **empatyczne słuchanie** drugiej osoby – próba zrozumienia nie tylko jej słów, lecz także uczuć i potrzeb, które mogą się za nimi kryć.

W takim rozumieniu rozmowa nie jest pojedyńkiem, w którym jedna strona musi wygrać, a druga przegrać. Nawet jeśli pojawia się konflikt, celem nie jest udowodnienie swojej racji, lecz lepsze **zrozumienie wzajemnych perspektyw i poszukiwanie rozwiązań**, które – w miarę możliwości – uwzględni potrzeby wszystkich stron. Taki sposób komunikacji może sprzyjać **budowaniu zaufania, poczucia bezpieczeństwa i bliskości**, a także ograniczać nieporozumienia i eskalację konfliktów.

Cztery zasady porozumienia bez przemocy:

1) Obserwowanie, nie interpretowanie

Zamiast oceniać zachowanie drugiej osoby, przypisywać jej intencje lub używać uogólnień, należy opisywać konkretnie to, co rzeczywiście zostało zaobserwowane lub usłyszane. W ten sposób oddziela się fakty od własnych interpretacji i ocen. Taki sposób komunikacji ogranicza ryzyko poczucia bycia zaatakowanym lub osądzanym i stwarza lepsze warunki do spokojnej rozmowy.

2) Uczucia, a nie „uczucia rzekome”

W PbP ważne jest rozpoznawanie i nazywanie własnych emocji oraz odróżnianie ich od myśli, ocen i interpretacji dotyczących innych osób. Świadomość własnych uczuć pozwala lepiej zrozumieć własne reakcje na daną sytuację i stanowi punkt wyjścia do rozpoznania potrzeb, które mogą się za nimi kryć. Dzięki temu uwaga zostaje skierowana z obwiniania innych na własne doświadczenie.

3) Potrzeby, nie strategie

Istotne jest rozróżnienie między potrzebą a konkretnym sposobem jej zaspokojenia. Potrzeby mają bardziej uniwersalny charakter i mogą być realizowane na wiele różnych sposobów, natomiast strategie oznaczają konkretne działania lub rozwiązania służące zaspokojeniu danej potrzeby. Nazwanie potrzeby pozwala spojrzeć szerzej na sytuację i zwiększa możliwość znalezienia rozwiązania uwzględniającego potrzeby wszystkich uczestników rozmowy.

4) Prośby, a nie żądania

Ostatnim elementem jest jasne określenie oczekiwanego działania ze strony drugiej osoby. Prośba powinna być konkretna, zrozumiała i możliwa do spełnienia, a jednocześnie pozostawiać rozmówcy możliwość odmowy. Odmowa nie powinna prowadzić do karania, wywierania presji ani wzbudzania poczucia winy. Celem nie jest wymuszenie określonego zachowania, lecz poszukiwanie rozwiązania, które uwzględnia potrzeby obu stron.

8. Porozumienie bez przemocy w praktyce (10 min)

Nauczyciel przywołuje jedną z pierwszych scen w filmie *Przekleństwa niewinności* – wymianę zdań pomiędzy Cecylią a lekarzem, a następnie zachęca, by uczniowie zastanowili się, jakie dodatkowe informacje można wyczytać z wypowiedzi bohaterów oraz jakie mają one znaczenie w kontekście fabuły filmu.

Uczniowie wpisują swoje propozycje do karty pracy, a następnie dzielą się nimi na forum grupy. Nauczyciel zwraca uwagę na te propozycje, które dotyczą potrzeb bohaterów.

	Cecylia:
	Lekarz:

W trakcie pracy nad analizą sceny, nauczyciel zapisuje na tablicy kilka zdań. Gdy poprzednie zadanie zostanie zakończone, nauczyciel prosi uczniów, by pomogli mu przekształcić zapisane stwierdzenia w taki sposób, by były bardziej neutralne – nie zawierały elementów ocennych, agresywnych lub krzywdzących, były jaśniej sformułowane i komunikowały potrzeby.

Zdania do przekształcenia:

- Ty zawsze musisz mieć ostatnie słowo. → np. *Kiedy po tym, co mówię, od razu dodajesz coś od siebie, mam wrażenie, że ta rozmowa nigdy się nie kończy. Chciałabym czasem po prostu postawić kropkę.*
- W ogóle mnie nie słuchasz. → np. *Kiedy podczas rozmowy patrzysz w telefon albo zajmujesz się czymś innym, trudno mi uwierzyć, że mnie słuchasz. Możesz na chwilę odłożyć telefon?*
- Jesteś strasznie wścibski. → np. *Nie czuję się dobrze, kiedy pytasz mnie o tak osobiste rzeczy. Wolę nie rozmawiać na ten temat.*
- Zawsze się guzdrzesz. → np. *Kiedy długo się zbierasz, a jesteśmy umówieni na konkretną godzinę, zaczynam się denerwować. Możesz zacząć się szykować trochę wcześniej?*

9. Zakończenie (5 min)

Każdy uczeń otrzymuje niewielką kartkę, na której zapisuje jedno konkretne postanowienie dotyczące komunikacji, nad którym chciałby w najbliższym czasie popracować. Następnie podpisuje kartkę i przekazuje ją nauczycielowi. Zebrane kartki zostają schowane, np. w dużej, zaklejonej kopercie.

Mniej więcej po miesiącu nauczyciel przynosi kopertę na lekcję wychowawczą i rozdaje kartki ich właścicielom. Każdy uczeń może wówczas zastanowić się, czy udało mu się zrealizować swoje postanowienie oraz co pomogło lub utrudniło osiągnięcie celu.

Ważne, aby zapisane cele były konkretne i możliwe do osiągnięcia. Zamiast ogólnego postanowienia: „Poprawię komunikację z rodzicami”, lepiej sformułować cel w bardziej praktyczny sposób, np.: „Będę częściej pytać mamę, jak się czuje”, „Postaram się rzadziej przeklinać w rozmowach z kolegami” czy „Odezwę się do znajomego, z którym dawno nie rozmawiałem”.

Jeśli nauczyciel chciałby poświęcić więcej czasu na pracę z grupą w duchu komunikacji bez przemocy, może skorzystać z dodatkowych ćwiczeń:

- **Neutralne nagłówki** – przekształcanie emocjonalnych i oceniających nagłówków prasowych w komunikaty oparte na faktach i neutralnych obserwacjach. Ćwiczenie można połączyć z kwerendą prasową - uczniowie mogą sami wyszukać nagłówki.
- **Zatrzymany konflikt** – uczestnicy odgrywają krótką scenkę konfliktową, którą prowadzący w dowolnym momencie zatrzymuje. Grupa analizuje, co się wydarzyło, jakie emocje i potrzeby mogą stać za zachowaniem poszczególnych osób oraz jaką prośbę można byłoby sformułować.
- **Co otwiera rozmowę?** – uczestnicy tworzą listę zdań zachęcających rozmówcę do dalszego mówienia. Zadanie może przyjąć formę fikcyjnego wywiadu: jeden uczeń wciela się w udzielającego wywiadu, a drugi w przeprowadzającego go dziennikarza.

Bibliografia:

- Orbitowska-Fernandez Paulina, Więclaw Elżbieta, *Moc Porozumienia. Jak rozmawiać, żeby się dogadać?*, Wydawnictwo Nowa Era, 2005.
- Filip Oliwia, Kaźmierczak Nadia, *Różnice w komunikacji między pokoleniami. Jak Pokolenie X, Millenialsi i Generacja Z postrzegają i stosują różne style komunikacyjne?*, „Edukacja Dziecka”, nr 9, 2025, s. 47-59.
- Kulpa-Nowak Emilia, Sandomierska Justyna, Chrzastek Monika, *Droga do porozumienia. Podręcznik dla rodziców*, <https://www.gov.pl/attachment/770bf1a1-fe8c-4bbd-bbd8-d22be56ab2d5> (data pobrania: 27.07.2026).
- E-book opracowany przez studentów studiów podyplomowych Porozumienie bez Przemocy wg Marshalla B. Rosenberga na Collegium Civitas w roku akademickim 2018/2019, <https://www.civitas.edu.pl/wp-content/uploads/2017/04/e-book-train-the-trainer.pdf> (data pobrania: 27.07.2026).
- Rosenberg Marshall B., *Porozumienie bez przemocy. O języku serca*, Agencja Wydawnicza Jacek Santorski & Co, Warszawa 2003.
- Mudyń Krzysztof, *Komunikacja bez przemocy jako metoda przewycięzania i zapobiegania konfliktom* [w:] Kubacka-Jasiecka Dorota, Mudyń Krzysztof (red.) *Kryzys, interwencja i pomoc psychologiczna*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2003, s. 303-319.

KARTA PRACY UCZNIA

Zadanie 4.

Siostry Lisbon

.....

.....

.....

.....

.....

Państwo Lisbon

.....

.....

.....

.....

.....

Zadanie 5.

Moje skojarzenia:

.....

.....

.....

.....

.....

Zadanie 8:

Cecylia:

.....

.....

.....

.....

.....

Lekarz:

.....

.....

.....

.....

.....

